

- SMITH, D. 1987. *The Everyday World as Problematic: a Feminist Sociology*. Boston : Northeastern University Press.
- SOBSTYL, E. 2004. Re-radicalizing Nelson's Feminist Empiricism. In *Hypatia*, vol. 19, č. 1.
- SZAPUOVÁ, M. 1998. Poznanie a dôvera. In REMIŠOVÁ, A. – SZAPUOVÁ, M. (ed.). *Filozofia výchovy a problémy vyučovania filozofie*. Zborník príspevkov z 2. výročného stretnutia SFZ v Banskej Bystrici 17. – 19. 9. 1998. Bratislava : Iris.
- SZAPUOVÁ, M. 2002. Problém empirizmu vo feministickej epistemológii. In *Filozofia*, č. 6.
- SZAPUOVÁ, M. 1996. O možnom spojenectve medzi naturalizovanou a feministickou epistemológiou. In BALÁŽOVÁ, J. – KOLLÁR, K. – PICHLER, T. (ed.). *Súčasná podoba filozofie a filozofovania na Slovensku. Zborník príspevkov z 1. kongresu slovenskej filozofie 10. – 11. novembra 1995*. Bratislava : Infopress.
- WYLIE, A. 2004. Why Standpoint Matters. In HARDING, S. (ed.). *The Feminist Standpoint Theory Reader: Intellectual and Political Controversies*. New York and London : Routledge.

2. kapitola

Problematika rodu vo vede: teoreticko-filozofické východiská a ich metodologické dôsledky

Mariana Szapuová

Ak chceme skúmať a pochopiť postavenie žien vo vede a vo vedeckých inštitúciách, medzi ktoré nepochybne patria aj inštitúcie vysokoškolského vzdelávania, teda inštitúcie akademické, „tu a teraz“, v našich súčasných spoločenských podmienkach, je dôležité všimnúť si širší teoretický, ale aj politický rámec, v ktorom sa tieto otázky artikulujú. Podobne, ak chceme uvažovať o otázkach týkajúcich sa rodových aspektov samotnej vedy, ktoré sú s problematikou situácie žien vo sfére vedy a výskumu úzko prepojené, bude vhodné aspoň stručne načrtnúť širší filozofický kontext, v ktorom táto problematika bola vyzdvihnutá a v súčasnosti aj posunutá do centra teoretickej (ale v rámci EÚ aj politickej) pozornosti.¹

Ak chceme reflektovať širšie kontexty témy „ženy a veda“, treba poukázať predovšetkým na to, že hoci rôzne názory o zastúpení žien v oblasti vedeckého poznania či diskusie o ich schopnostiach a nadaní pre intelektuálne náročnú vedeckú prácu sa sporadicky objavovali už v dávnych časoch – dokonca v období pred vznikom, resp. pred inštitucionalizáciou modernej experimentálnej prírodovedy (pre zaujímavosť uvedme, že o prínose žien v rozvoji vied a umenia písala už v roku 1405 stredoveká mysliteľka Christine de Pisan)² –, filozofické a epistemologické otázky, ktoré sa týkajú situácie žien vo sfére vedy a výskumu a tvoria dôležitý filozofický kontext uvedenej problematiky, boli vyzdvihnuté najmä v rámci súčasnej feministickej teórie. Nazdávame sa, že práve feministické filozofické koncepcie, osobitne feministická epistemológia, tvoria základný konceptuálny rámec a teoretické východisko pre tematizáciu uvedenej problematiky. Myslíme si tiež, že práve tento teoretický rámec a jeho pojmový aparát je možné, ale aj

¹ Ako na to podrobnejšie poukážeme neskôr, za posledných 10 – 15 rokov sa táto problematika dostala aj do centra politickej pozornosti na úrovni EÚ; aj vďaka viacerým iniciatívam a politickým programom jej orgánov, najmä Európskej komisie.

² Bližšie o histórii tematizácie otázky žien vo vede pozri Schiebinger, L., 1999, s. 21 – 33.

vhodné a potrebné uplatniť pri empirickom výskume problematiky žien vo vede.

V súvislosti s otázkou významu a potreby teoretického rámca pre empirické skúmanie môžeme sa odvolať na myšlienky známeho anglického sociológa Davida Silvermana, ktorý vo svojej práci o kvalitatívnom výskume akcentuje úlohu a dôležitosť teórie, pričom upozorňuje na to, že pri empirickom výskume tak samotné výskumné otázky, ako aj stratégia výskumu musia nevyhnutne vychádzať z nejakej teórie. Zdôrazňujúc myšlienku, podľa ktorej sociálne teórie potrebujeme ako vodidlo pri empirickom skúmaní akéhokoľvek sociálneho fenoménu, uvádza zaujímavú metaforu kaleidoskopu ako niečoho, čo nastavuje spôsob vnímania skúmaného sociálneho problému alebo javu. Dodajme, že Silverman ako príklad modelu – chápaného ako „celkový rámec nazerania na realitu“ – uvádza popri behaviorizme práve feminizmus (pozri Silverman, D., 2005, s. 87 – 89).

Význam teórie pre empirický výskum sa však nezdôrazňuje len z hľadiska metodologických otázok sociálneho výskumu, ale aj z hľadiska epistemologického. V rámci viacerých epistemologických koncepcií, ktoré sa rozvinuli vo filozofii 20. storočia, sa zdôrazňuje myšlienka, podľa ktorej existencia čistých, teóriou nezaťažených faktov je mýtus, že dokonca aj tzv. „tvrdé dáta“ je možné interpretovať iba cez prizmu istej teórie a na základe istých teoretických predpokladov. To okrem iného znamená, že pri koncipovaní akéhokoľvek vedeckého, teda aj sociálneho, výskumu potrebujeme určité teoretické východiská, zdôvodňujúce takýto výskum, a v jeho rámci uplatňované prístupy. Nejde pritom len o potrebu zdôvodnenia či legitimizácie, ale aj o potrebu mriežky, cez ktorú sú získané dáta analyzovateľné a interpretovateľné.

Cieľom tejto štúdie je načrtnúť niektoré problémy feministickej epistemológie³, ktoré tvoria filozofický rámec problematiky postavenia žien v oblasti vedy a výskumu a ktoré majú dôležité metodologické implikácie. Pozornosť budeme venovať aj tomu, ako sa centrálné epistemologické idey premietajú do metodologických zásad a požiadaviek uplatniteľných pri empirickom skúmaní rodových vzťahov vo vede. Vychádzame totiž z presvedčenia, že práve feministické epistemologické projekty môžu byť vhodným teoretickým vý-

³ Ku genéze, povahe a typológii súčasných feministických epistemologických projektov pozri napr. Farkašová, E., 1998. K feministickej reflexii a kritike vedy pozri Farkašová, E. – Szapuová, M., 2003 – 2004, s. 178 – 189.

chodiskom pre riešenie uvedenej problematiky. V centre našej pozornosti budú otázky, ktoré sa týkajú problematiky rodovej dimenzie vedy ako sféry ľudskej činnosti i sociálnej a kultúrnej inštitúcie, ďalej problematika spoločenského a epistemického kontextu vedeckého výskumu a s ňou súvisiace otázky, týkajúce sa prítomnosti záujmov a hodnôt vo vede.

O rodovej dimenzii vedy

Ako sme naznačili, dôležitým teoretickým východiskom pre skúmanie problematiky postavenia žien vo vede je feministická filozofia, konkrétnejšie základné idey a tézy feministických epistemologických projektov, zameraných na kritickú reflexiu vedy. Feministické teoretické východiská zároveň zohrávajú dôležitú metodologickú úlohu – na to podrobne poukážeme neskôr. Vychádzajúc z feministických teoretických pozícií, centrálnym **konceptuálnym nástrojom** je pre nás kategória **rodu**, ktorá tvorí jeden zo základných pojmov feministickej filozofie. Pomocou tejto kategórie sa artikuluje názor, podľa ktorého sociálne a kultúrne normy ženskosti a mužskosti, ktoré určujú, čo znamená byť ženou alebo mužom v konkrétnom období a v konkrétnej spoločnosti, sú historicky premenlivé a aktuálne daný spôsob usporiadania vzťahov medzi mužmi a ženami v spoločnosti netvorí „prirodzený“, nemenný stav. Pomocou tejto kategórie sa vzťahy medzi mužmi a ženami označujú ako vzťahy mocenské.

Rod ako sociálne a kultúrne konštituovaná a reprodukováaná femininita a maskulinita nie je len jednou z ústredných tém feministickej teórie, ale funguje aj ako konceptuálny nástroj, ktorý slúži na uchopenie a artikuláciu rozličných foriem diferencie medzi ženami a mužmi a najmä mocenských aspektov týchto diferencií. Ak rodové vzťahy považujeme za konštitutívny prvok sociálnych vzťahov a rozličných aspektov ľudskej skúsenosti, ukazuje sa, že kategória rodu, pokiaľ operuje v analytickej rovine, je významným nástrojom sociálno-kritickej reflexie. Na význam kategórie rodu v tejto analytickej rovine poukazuje aj americká filozofka J. Flax, podľa ktorej štúdium vzťahov medzi rodmi zahrnuje prinajmenšom dve roviny analýzy: v jednej vystupuje rod „ako istý myšlienkový konštrukt alebo kategória, ktorá nám pomáha pochopiť zmysel konkrétnych sociálnych svetov a histórie“, a v druhej „ako sociálny vzťah, ktorý je súčasťou (...) všetkých ostatných sociálnych vzťahov a aktivít“ (Flax, J., 1990, s. 46).

O chápanie rodu ako analytickej kategórie sa opiera aj epistemologická a metodologická požiadavka uplatniť rodovú perspektívu nielen pri filozoficko-teoretickej reflexii alebo empirickom výskume fenoménov, tradične alebo aj aktuálne spájaných so životom a skúsenosťami žien (napr. materstvo, rodina, výchova detí), ale aj pri analýze mnohých ďalších sociálnych fenoménov či kultúrnych inštitúcií, vzťahov a aktivít, vrátane vedy. Ako na to upozorňuje aj rakúska feministická filozofka Herta Nagl-Docekal, pojem rodu ako analytickej kategórie sa etabloval vo feministickej filozofii aj ako základ feministickej reflexie a kritiky vedy (pozri Nagl-Docekal, H., 2007, s. 71), pričom výraz „analytická kategória“ sa v tomto kontexte používa na vyjadrenie istej optiky, na to, že tu ide o istý spôsob pýtania sa (tamže).

Metodologická funkcia tejto kategórie sa v súvislosti s výskumom postavenia žien vo vede uplatňuje v prvom rade v tom, že orientuje skúmanie smerom k uvedomeniu si toho, že situáciu žien v oblasti vedy či v akademickom prostredí (ale aj v akejkoľvek inej oblasti) nemožno skúmať izolovane od epistemického a inštitucionálneho⁴, ale ani širšieho spoločenského a kultúrneho kontextu, a, samozrejme, nemožno ju skúmať ani izolovane od skúmania postavenia a situácie mužov. Rod sa totiž v rámci feministických teoretických koncepcií chápe ako vzťahová, **relačná kategória**.

Požiadavka uplatniť kategóriu rodu ako analytický nástroj vedie aj k ďalším dôležitým teoretickým a metodologickým implikáciám, ktoré smerujú k otázke povahy samotnej vedy. Kategória rodu totiž poskytuje perspektívu, z ktorej sa už na vedu nebudeme pozeráť ako na autonómnu sféru neutrálneho, nezainteresovaného, čistého rozumu, existujúcu a fungujúcu izolovane od konkrétnych spoločenských, kultúrnych, ale aj politických a ideologických faktorov, ale ako na niečo, čo je zasadené do spoločenského a kultúrneho kontextu a je týmto kontextom ovplyvnené. A keďže rod, ako sme už naznačili, funguje ako jeden z primárnych organizačných princípov spoločnosti, aj spoločenské inštitúcie, medzi inými teda aj veda, sú rodovými vzťahmi poznačené. V tomto zmysle môžeme prijať tézu, ktorú zdieľa prevažná väčšina feministických epistemologických koncepcií, podľa ktorej

⁴ V tejto súvislosti stojí za pozornosť, že na potrebu vnímať tému „ženy a veda“ tak z perspektívy politickej požiadavky rodovej rovnosti, ako aj z perspektívy vedy ako inštitúcie, upozorňuje aj tzv. ENWISE správa, kde sa tiež konštatuje, že „podpora žien vo vede si vyžaduje zmenu nášho obrazu vedy“. Pozri *Waste of talents: turning private struggles into a public issue*. Women and Science in the Enwise countries. European Commission, Directorate-General for Research, 2004, s. 15.

veda nie je rodovo neutrálna, ale má **rodový charakter** (gendered).⁵ Uvedenú tézu zásadného významu je možné ďalej rozvinúť v niekoľkých rovinách analýzy, z ktorých ako primárne sa javia nasledujúce:

1. Rodovosť vedy sa prejavuje na inštitucionálnej úrovni, inými slovami, veda ako spoločenská inštitúcia je poznačená rodovými vzťahmi, čo sa týka napr. rodovej štruktúry tých, ktorí v nej pôsobia. Ako je známe, moderná veda bola až do 20. storočia skoro výlučnou doménou mužov, oprávnene možno povedať, že bola ovládaná mužmi, a účasť žien v tejto sfére dodnes zaostáva za účasťou mužov.
2. Rodovosť vedy sa prejavuje v rovine vedeckých teórií, ako aj metód a jazyka vedy.⁶

V súvislosti s uvedenou tézou o rodovosti vedy, ktorá, ako sa nazdávame, tvorí východiskovú teoretickú bázu aj pre empirické skúmanie žien vo vede, je obzvlášť zaujímavé a užitočné také vymedzenie kategórie rodu, ktoré vo svojej klasickej knihe o problematike vedy vo feminizme podáva americká filozofka Sandra Harding. Podľa jej názoru totiž rod ako základný pojem treba pochopiť v jednote jeho troch aspektov, a to rodového symbolizmu, rodovej štruktúry a individuálneho rodu. Tieto tri aspekty odkazujú na tri procesy, ktorými sa rod v spoločnosti prejavuje a ktorými je zároveň produkován. Po prvé, rod je výsledkom priradovania rodových metafor rôznym dichotómiám, ktoré majú máločo spoločné s pohlavnými rozdielmi, napr. keď sa dichotómii racionalita a emocionalita alebo sila a slabosť priradia rodové významy. Po druhé, rod je dôsledkom uplatňovania týchto binárnych opozícií v procesoch organizácie sociálnych aktivít (deľby práce) medzi rôznymi skupinami ľudí, čo sa prejavuje nielen v reálne existujúcej rodovej deľbe práce, ale aj v symbolickej rovine, keď niektoré typy činností alebo

⁵ Teoretické iniciatívy, problematizujúce tradičné chápanie vedy ako autonómnej sféry ľudskej racionality, sa sformovali aj v sociológii a v dejinách vedy a tiež v rámci nových sociálno-kultúrnych štúdií vedy a technológie (tzv. Science and technology studies, STS); ide tu predovšetkým o také prístupy, ktoré sa zamerali hlavne na sociálny kontext a kultúrnu dimenziu produkcie poznania, na ukotvenosť vedy a vedeckej praxe v sieti sociálnych vzťahov a kultúrnych významov, na problémy spojené s podmienenosťou vedy spoločenským kontextom, vrátane jej podmienenosti rodom, ďalej na vzťah medzi vedením a mocou a na ďalšie otázky.

⁶ K téze o rodovosti vedy pozri bližšie Szapuová, M., 2005, s. 39 – 57; Szapuová, M., 2004, s. 749 – 765.

povolani sa označujú ako mužské, resp. ženské. Po tretie, rod je formou spoločensky konštruovanej individuálnej identity. Referenty všetkých troch významov maskulinity a femininity nie sú stabilné, ale historicky premenlivé a líšia sa od kultúry ku kultúre (pozri Harding, S., 1986, s. 17 – 18).

Chceme ešte raz podčiarknuť, že všetky uvedené významy sú mimoriadne relevantné práve v kontexte úvah o rodovosti vedy. Je napríklad zaujímavé povšimnúť si, že dichotómia racionalita – emocionalita zohrala dôležitú úlohu pri formovaní obrazu modernej vedy a je stále prítomná aj v súčasných filozofických koncepciách vedy. Tiež je zaujímavý spôsob, ako sa rodová deľba práce uplatňuje vo vede, ako sa napr. premieta nielen do horizontálnej, ale aj do vertikálnej rodovej segregácie. Pre uchopenie témy rodovosti vedy treba postaviť do centra pozornosti aj spôsob, akým rod operuje v symbolickej rovine, v rovine jazyka, obrazov a metafor. Myšlienka o tom, že rod operuje aj v symbolickej rovine, má aj silnú metodologickú relevanciu. Metodologický význam tejto kategórie, pokiaľ uvažujeme o rode v symbolickej rovine, spočíva okrem iného v tom, že orientuje pozornosť na jazyk, akým sa o vede hovorí, na obrazy a metafory, ktoré sa používajú v rozprávaniach o vede a výskume, o vedcoch a vedkyniach a pod.⁷

Téza o rodovosti vedy sa opiera o viaceré feministické výskumy zamerané na proces formovania sa modernej vedy. Tieto výskumy ukazujú, že vylúčenie žien z vedy bolo spojené s historickými premenami kultúrneho obrazu vedy na jednej strane a s obrazom ženy na druhej strane.⁸ Toto vylúčenie bolo spojené okrem iného s jazykom formujúcej sa vedy a s metaforami, pomocou ktorých veda opisovala a chápala samu seba a prostredníctvom ktorých vytvárala „sebaobraz“. Dôležitú úlohu v tomto procese zohrala metafora sexuality, prostredníctvom ktorej sa artikuloval aj vzťah medzi poznávajúcou myslou a prírodou.⁹ Fundamentálnou zložkou obrazu

⁷ Pozorne si všimajte symbolickú a metaforickú rovinu rodu je obzvlášť dôležitú pri analýze a interpretácii empirického materiálu, kde je možné oprieť sa napr. o tézu feministickej epistemológie o význame rodových metafor vo vede.

⁸ O premenách kultúrneho obrazu vedy v kontexte historických premien obrazov ženy, ako aj o zaujímavej paralele „blízkości“ ženy a prírody, ktorá sa stáva predmetom ovládania a manipulácie zo strany muža vedca, pozri Kiczková, Z., 1998.

⁹ Táto téma je dnes už podrobne rozpracovaná v prácach feministických filozofiek, za všetky teba spomenúť dnes už klasickú prácu Genevieve Lloyd (pozri Lloyd, G., 1984), v ktorej autorka sleduje predovšetkým metaforickú dimenziu ideálu racionálneho poznania a ukazuje rozličné spôsoby chápania tohto ideálu, ktoré boli zároveň aj spôsobmi, akými „racionalita bola chápaná ako transcendovanie feminínneho“ (s. 104).

i praxe modernej vedy, presnejšie modernej experimentálnej prírodovedy, sa stal koncept racionality, resp. ideál racionálneho poznania, pričom je dôležité povšimnúť si, že samotná racionalita sa chápala ako protipól (ženskej) emocionality a senzitivity, resp. ako „transcendovanie feminínneho“, ako o tom hovorí G. Lloyd (pozri Lloyd, G., 1984, s. 104). Inými slovami, symbolický a metaforický obsah filozofických koncepcií rozumu, ktoré sprevádzali formovanie a rozvoj modernej vedy, je úzko previazaný so symbolom a metaforou pohlavnej diferencie. Možno v tejto súvislosti spomenúť napríklad Baconove metafory nadvlády človeka/muža nad (ženskou) prírodou, ktoré zohrávali nemalú úlohu nielen v sebaopínaní modernej vedy, ale aj v chápaní maskulinity a femininity.¹⁰ Toto úzke spojenie medzi modernou experimentálnou vedou a maskulinitou (presnejšie obrazom mužskosti) pretrváva od 17. storočia a ovplyvňuje naše chápanie vedy aj v súčasnosti.¹¹ Možno teda povedať, že v konceptualizácii vedy sú pomocou takýchto výrazov zakódované isté kultúrne normy a očakávania spojené s kultúrnym obrazom dominujúcej, aktívnej a agresívnej maskulinity a pasívnej, subordinovanej femininity.

Metafora aktívneho, maskulínneho vedca a pasívnej, feminínnej prírody sa postupne transformovala do „zamlčaného poznania“ o tom, čo vôbec veda je, aký je jej charakter a aká je povaha vedeckej činnosti. Zároveň tieto metafory zohrávali istú úlohu aj pri konceptualizácii toho, čo je mužské a čo je ženské, pričom, ako upozorňuje aj vyššie spomenutá autorka, „samotná dištinkcia medzi mužským a ženským neoperovala ako nejaký jasný deskriptívny princíp klasifikácie, ale ako vyjadrenie hodnôt“ (Lloyd, G. 1984, s. 103), v ktorom sa mužskému princípu pripisovala vyššia hodnota. V tejto súvislosti možno predpokladať, že takáto reprezentácia vedy v širšom spoločenskom vedomí a takýto kultúrny obraz vedy mohli pôsobiť aj ako psychologická bariéra pre ženy, ktoré sa len ťažko prispôbovali kultúrnemu ideálu, ktorý bol definovaný v opozícii k ženskosti.¹²

Tézu o rodovosti vedy, ktorá stojí v centre prevažnej väčšiny feministických epistemologických prístupov k vede, možno ďalej konkretizovať a roz-

¹⁰ Bližšie pozri napr. Kellerová, E. Fox, 1998.

¹¹ Prejavuje sa to okrem iného aj v bežnom diskurze o vede, keď sa napr. hovorí o tom, že cieľom vedy je „ovládnúť“ prírodné procesy, „kontrolovať“ prírodu, „využívať“ jej zdroje a „spútať“ jej sily, „bojovať“ s prírodnými silami, „vyhrať vojnu“ voči nim.

¹² Takýto teoretický predpoklad možno následne overovať empirickým, hlavne kvalitatívnym skúmaním.

vinúť prostredníctvom tézy o androcentrizme vedy. V rámci feministickej reflexie a kritiky vedy sa androcentrizmus vymedzuje ako taký spôsob chápania a reprezentácie sveta, v ktorom sa na centrálnom mieste dostáva mužský pohľad a ktorý odráža maskulínne záujmy, postoje a hodnoty, pričom pod maskulínnymi záujmami a hodnotami sa chápu také, aké spoločnosť a kultúra pripisuje mužom.¹³ Táto „mužskosť“ vedy má svoje historické korene, veď moderná veda sa sformovala ako mužský projekt aj v tom zmysle, že ženy z nej boli vylučované aj inštitucionálnymi mechanizmami, najmä nemožnosťou získať vyššie vzdelanie. Z historického hľadiska je zaujímavé, že práve v období inštitucionalizácie a profesionalizácie vedeckého výskumu v 18. a 19. storočí, keď sa výrazne formoval aj obraz modernej prírodovedy, došlo k systematickému vylučovaniu žien z tejto sféry ľudskej aktivity.

V súvislosti s historickým vylúčením žien zo sféry vedy je zaujímavá aj otázka, či toto historické vylúčenie žien z vedy má pretrvávajúce dôsledky dodnes, napr. pre sebavnímanie žien vedkýň, ktoré sa realizujú v tradične mužskej sfére.¹⁴ Teoreticky možno predpokladať, že v tejto súvislosti bude veľmi dôležitá otázka existencie alebo naopak nedostatku pozitívnych identifikačných vzorov. Otázka existencie či nedostatku pozitívnych identifikačných vzorov je relevantná nielen v navonok sa prejavujúcej, manifestovanej a ľahko zaznamenateľnej podobe, ako je napr. postup žien po akademickom hierarchickom rebríčku so svojimi jednotlivými stupňami či zastaveniami, ale aj vo „vnútornej“ rovine prežívania, **sebavnímania, sebahodnotenia, sebadôvery**.

Téza o androcentrizme vedy je mimoriadne závažná a relevantná aj v súvislosti s problémom konštrukcie identity. Ako na to upozorňujú niektoré feministické teoretičky, jedným z dôsledkov skutočnosti, že veda sa identifikovala ako mužská (v tom zmysle, že základné ideály a normy vedy, akými sú objektivita, nezainteresovanosť, logickosť, nestrannosť, nezávislosť, racionalita, citová nezaangažovanosť, sú zároveň aj kultúrnymi znakmi maskulinity a sú v ostrom kontraste s opačnými normami femininity), bolo aj to, že ženy pôsobiace vo vede museli byť sprostredkovateľkami medzi dvoma svetmi. V rámci takéhoto chápania vedy platila norma, podľa ktorej

¹³ Pozri Anderson, E., 1995.

¹⁴ Je to otázka, ktorú nie je možné zodpovedať čisto na základe teoretickej reflexie. Vyžaduje si empirický výskum, najmä kvalitatívny. Túto otázku je možné sledovať napr. prostredníctvom kvalitatívnych naratívnych rozhovorov.

byť „skutočnou ženou“ znamená byť nevedeckou, byť „skutočným vedcom“ znamená byť neženskou (Fee, E., 1991).

Ako sme už uviedli, profesionalizácia a inštitucionalizácia modernej vedy bola poznačená faktom, že veda bola (a do značnej miery stále je) ovládaná mužmi. Pozrime sa však bližšie na spoločenské podmienky, v akých sa moderná veda inštitucionalizovala a ktoré formovali jej charakter aj jej vnímanie širším spoločenským a kultúrnym prostredím. Treba upozorniť najmä na skutočnosť, že procesy inštitucionalizácie vedy prebiehali v takom spoločenskom a historickom kontexte, ktorý sa vyznačoval striktnou dištinkciou medzi verejnou a privátnou sférou a striktnou rodovou deľbou práce: mužom prislúchala verejná sféra platenej práce, kým ženám bola prísúdená privátna sféra neplatenej domácej práce.¹⁵ Toto oddelenie privátnej a verejnej, ženskej a mužskej sféry sa premietlo aj do „organizačnej kultúry“ vedy ako inštitúcie, ktorá sa postupne stala jednou z najdôležitejších inštitúcií modernej spoločnosti a jasne sa zaradila do sféry verejnej, teda do sféry vyhradenej mužom (týka sa to, samozrejme, aj univerzít, na ktorých sa vedecký výskum realizuje). Inštitucionálna báza vedeckého (predovšetkým experimentálneho) výskumu a jej organizačná kultúra sa budovali na základe predpokladu, že práca vedca profesionála nemá charakter bežného zamestnania, ale je povoláním; skúmanie je vášňou, životným poslaním, hlavnou, ba výlučnou formou sebarealizácie. Je teda činnosťou, ktorá si vyžaduje plné nasadenie síl, ktorá si vyžaduje „plného človeka“.¹⁶ Toto je jeden aspekt problému. Druhý aspekt spočíva v tom, že, ako sme už uviedli, tradičná rodová deľba práce „kopíruje“ rozdelenie modernej spoločnosti na verejnú a privátnu sféru, s jasne rozdelenými úlohami, kompetenciami a zodpovednosťami medzi mužom a ženou – mužovi je vyhradená sféra verejná, žene

¹³ Pozri Anderson, E., 1995.

¹⁴ Je to otázka, ktorú nie je možné zodpovedať čisto na základe teoretickej reflexie. Vyžaduje si empirický výskum, najmä kvalitatívny. Túto otázku je možné sledovať napr. prostredníctvom kvalitatívnych naratívnych rozhovorov.

¹⁵ O historickom konštituovaní, charaktere a vzťahu medzi verejnou a súkromnou sférou pozri bližšie napr. Kiczková, Z., 1997; Havelková, H., 1999.

¹⁶ V zahraničnej literatúre sa v tejto súvislosti hovorí aj o tzv. kultúre dlhých pracovných dní, čím sa myslí to, že vedecký výskum nie je práca od ôsmej ráno do štvrtej poobede, a tým sa nez dôrazňuje čisto len rovina fyzikálneho času, ale aj to, že podávať výkony vo vede je možné len za cenu plného sústredenia sa a plného nasadenia intelektuálnych a mentálnych kapacít.

sféra domáca. Po masovom nástupe žien do zamestnania sa táto štruktúra do istej miery zmenila, ale takmer výlučná zodpovednosť žien za starostlivosť o rodinu a deti sa nezmenila skoro vôbec.¹⁷ V takomto spoločenskom kontexte – keď veda je vnímaná ako povolanie, ktoré si vyžaduje plné nasadenie síl, pričom ženy vykonávajú väčšinu neplatennej domácej práce – sa štruktúra dôležitá dimenzia toho, čo sa nazýva problematika žien vo vede. Možno tu teda sformulovať otázku: Môžu ženy s „rodinnými povinnosťami“ obstáť v konkurencii s mužmi vo sfére vedy a výskumu, vo vysoko kompetitívnej akademickej sfére? Ak áno, za akú cenu? Toto sú otázky, ktoré si isto zaslúžia systematický a komplexný empirický výskum. Ten sa nemôže obmedziť na analýzu kvantitatívnych dát, ktoré sa týkajú zastúpenia žien vo vede a výskume, dokonca nepostačujú ani dáta týkajúce sa zastúpenia žien na jednotlivých stupňoch akademickej kariéry. Je potrebné vytvoriť priestor pre to, aby mohol zaznieť hlas tých, ktorých sa táto problematika bytostne dotýka – teda žien v akademickom prostredí. Takýto priestor môžu vytvoriť, ako sa nazdávame, kvalitatívne výskumné metódy.¹⁸

Pozrime sa teraz bližšie na niektoré metodologické implikácie vyššie načrtnutých filozofických téz, ktoré by sme mali mať na zreteli pri realizácii empirického skúmania problematiky žien vo vede. V prvom rade treba venovať pozornosť biologizujúcim argumentáciám na jednej strane a konštruktivistickým argumentáciám na druhej strane. Oba typy sa vyskytujú v súvislosti s pôsobením žien vo sfére vedy a výskumu. Výskumnú otázku na pozadí feministickej teórie možno v tejto súvislosti formulovať napr. nasledovne: Ak je veda ponímaná ako mužská, čo to pre ženy znamená, ak pôsobia v takejto sfére? Ako sa ženy „udomácnili“ v tejto oblasti? Cítia sa tu doma? Čo im bráni alebo naopak, čo im pomáha v tom, aby sa tu zabývali?¹⁹ Čo sa stane v prípade, ak napr. „ženská identita“ sa dostane do konfliktu s identitou vedkyne (napr. v tom zmysle, že od vedca sa očakáva ctižiadost-

¹⁷ Na túto skutočnosť poukazujú aj niektoré sociologické výskumy, pozri napr. Bútorová, Z. – Filadelfiová, J. – Cviková, J. – Gyárfášová, O. – Farkašová, K, 2002, s. 405 – 443.

¹⁸ Napr. problém možného konfliktu medzi akademicou kariérou a privátnym životom (starostlivosťou o rodinu) je možné skúmať prostredníctvom takých metód, ktoré poskytujú priestor pre naratívitu, hlavne metódou individuálnych rozhovorov.

¹⁹ Samozrejme, je možné a aj potrebné pýtať sa vždy konkrétnejšie, napr. aj v závislosti od odbornosti respondentky, a to obzvlášť v prípade, keď ide o disciplínu, odbor, ktorý bol, resp. stále je vnímaný ako doména mužov, ako sú napr. technické odbory.

tivosť, kompetitívnosť, emocionálna nezaangažovanosť, schopnosť odpútať sa od osobných preferencií, aby svoje city, záujmy, hodnoty „odložil“ pred vstupom do laboratória, kým od ženy sa očakáva prispôsobivosť, empatia, citovosť). Nazdávame sa, že práve kvalitatívne výskumné metódy vytvárajú dostatočný priestor pre tematizáciu týchto otázok.²⁰

O epistemických komunitách a dôvere

Ako sme už naznačili, na problematiku žien vo vede a výskume, ako aj na problematiku rodovej podmienenosti vedy, ktorá s ňou súvisí, je potrebné nazerať z dvojakej perspektívy – z perspektívy požiadavky a princípu rodovej rovnosti, ako aj z perspektívy samotnej vedy, resp. výskumu ako sociálnej a kultúrnej inštitúcie. V rámci súčasných feministických epistemologických koncepcií sa venuje pozornosť obidvom, navzájom úzko prepojeným, perspektívam. Treba pritom vychádzať z predpokladu, že otázku postavenia žien vo vede nemožno skúmať izolovane od otázky samotnej vedy, jej charakteru, inštitucionálnej podoby, ale aj princípov a predpokladov. Vo svetle feministických prístupov k tejto problematike sa ukazuje, že tzv. „sex counting“ prístup, t. j. prístup, v ktorom ide o jednoduché počítanie, o vyčíslenie podielu žien a mužov v predmetnej oblasti, nemôže byť dostačujúci. Pomocou takehoto prístupu síce možno identifikovať problém, možno popísať, aký je súčasný stav, nemožno však odpovedať na otázku, prečo je to tak, ako sa súčasný stav vyvinul, aký je jeho širší kontext; nemožno teda povedať, čo je za číslami. Ak pomocou štatistických dát možno identifikovať pretrvávajúce rodovej nerovnosti, treba ísť ďalej a pýtať sa na príčiny a dôsledky pretrvávania takejto nerovnosti a hlavne na mechanizmy jej reprodukcie. A práve pri uvažovaní o týchto otázkach sa dostáva do popredia problém kontextu, presnejšie rôznych kontextov, ktoré rámcujú našu problematiku a podmieňujú jej podobu. Nazdávame sa, že okrem širších spoločenských a kultúrnych podmienok vedy treba venovať pozornosť aj otázke užšieho, epistemického kontextu, v rámci ktorého sa vedecký výskum realizuje.

²⁰ Metódou individuálnych naratívnych rozhovorov je napr. možné sledovať situácie „konfliktu identít“, spôsob, ako sa artikulujú, či sú zjavné, na povrchu, alebo skôr latentné, osobitnú pozornosť treba venovať naráciám o privátnej sfére, o rodine, o rodičovstve, o zosúladňovaní požiadaviek, ktoré sú na ženy pôsobiace v akademickej sfére kladené pracovnou kariérou a rodinným životom.

Zo súčasných feministických epistemologických koncepcií, ktoré rozpracúvajú problematiku epistemickeho kontextu vedeckého výskumu, by sme chceli vyzdvihnúť koncepciu feministického empirizmu, rozpracovanú najmä v prácach Helen Longino a Lynn H. Nelson, ktorá môže poslúžiť ako vhodná a plodná teoretická východisko aj pre empirické skúmanie problematiky situácie žien vo vede. A to hlavne z toho dôvodu, že táto koncepcia môže fungovať ako isté vodidlo ukazujúce smer, akým sa možno uberať, ak sa nezaujímame len o otázku miery reprezentácie žien vo vede, ak nechceme len „počítať ženy a mužov“, ale kladieme si aj zásadnú otázku, prečo je to tak a hlavne, ak si kladieme aj otázku, prečo a ako by sa mal súčasný stav zmeniť (napr. ak si kladieme otázku, prečo by malo byť vo vede viac žien). Za ďalší prínos tejto koncepcie možno považovať skutočnosť, že v jej svetle sa jasne ukazuje, že problematiku rodu vo vede, otázku rodovosti vedy, nemožno redukovať na otázku zastúpenia, resp. miery žien vo vede, ale že riešenie tejto otázky predpokladá aj zmenu obrazu vedy, čo si nepochybne vyžaduje aj znovupremyslenie a rekonceptualizáciu základných pojmov a princípov, ako je princíp objektivity, neutrality, autonómnosti a racionality.

Nemenej dôležitou, a to aj z metodologického hľadiska, je aj požiadavka smerujúca k rekonceptualizácii či rozšíreniu pojmu empirickej evidencie, formulovaná v rámci feministického empirizmu. V rámci tejto feministickej epistemologickej koncepcie sa empirická evidencia neredukuje na oblasť „tvrdších“ faktov (napr. kvantitatívnych dát), ale zdôrazňuje sa, že výpovede o zažitej skúsenosti formujú to, čo sa považuje za evidenciu, a sú jeho súčasťou. Je tiež dôležité, že z pohľadu tejto teórie aj kultúrne podmienené presvedčenia, zahrnujúce aj politické presvedčenia a presvedčenia o vzťahoch medzi rodmi, môžu a majú byť podrobené empirickej kontrole či testovaniu. Pre feministickú kritiku vedy je totiž dôležité, aby domnienky o pohlaví/rode a politike, prítomné vo vedeckých teóriách, boli posúdené na základe evidencie, pričom samotné normy empirického testovania treba chápať ako sociálne konštruované, v rámci epistemickej komunity vytvorené normy.

Centrálna téza uvedenej koncepcie hovorí o tom, že veda je predovšetkým sociálnym podujatím a v tomto zmysle vedecké poznanie má sociálny a komunálny charakter.²¹ Možno poznamenať, že pohľad na vedu ako sociálnu a kultúrnu inštitúciu sa stáva v súčasnej epistemológii a filozofii vedy čoraz rozšírenejším a takýto pohľad na vedu je jedným z legitímnych filozofických

pohľadov.²² Chceme však ešte raz zdôrazniť, že pre uchopenie problematiky postavenia žien vo vede je obzvlášť relevantný prístup, ktorý akcentuje sociálny a inštitucionálny rozmer vedy. Možno totiž odôvodnene predpokladať, že práve tieto rámce sú tým faktorom, ktorý vo veľkej miere podmieňuje problém postavenia žien v oblasti vedy a výskumu. Je preto potrebné zamerať pozornosť na to, ako je tento rámec štruktúrovaný, ako je „nadizajnovaný“. Nazdávame sa, že práve takýto prístup môže vytvoriť dostatočný priestor pre uchopenie uvedeného problému ako problému štruktúrneho a nie ako problému, ktorý tkvie v osobnej, resp. osobnostnej rovine (napr. otázka osobnej „vybavenosti“ požadovanými schopnosťami a predpokladmi či osobnej „šikovnosti“ pri zvládaní zosúladovania práce a rodiny). Tento prístup má aj dôležité metodologické implikácie, problém totiž nelokalizuje v osobnej rovine, ale orientuje skúmanie práve na inštitucionálny rámec, na jeho štruktúru a podobu, a umožňuje všimnúť si, či je vnímaný ako vyhovujúci ženami a mužmi.

Téza o sociálnom a komunálnom charaktere vedy sa ďalej premieta do metodologickej požiadavky, sústrediť pozornosť na skúmanie vedeckého tímu či epistemickej komunity. Už spomenutá autorka H. Longino napr. argumentuje, že subjektom vedeckej práce, výskumu, nie sú izolované, autonómne a atomizované individua, ale vedecké komunity. Vedecké komunity sa tu chápu nepochybne širšie než kuhnovské vedecké spoločenstvá²³, ktoré nekooperujú a nekomunikujú s ostatnými vedeckými spoločenstvami – vedecké komunity treba pochopiť ako skupiny zdieľajúce nielen spoločnú vedeckú paradigmu, ale hlavne ako skupiny zdieľajúce spoločnú epistemicnú kultúru.²⁴ Sociálnosť vedeckého poznania treba pochopiť podľa tejto filozofky predovšetkým ako „interaktivitu“, pričom, ako zdôrazňuje, skutočná interaktivita si vyžaduje rôznorodosť, pluralitu a diverzitu (pozri Longino, H., 2002, s.124 – 145).

²¹ Ku koncepcii komunálneho charakteru poznania pozri najmä Nelson, L. H., 1990; Nelson, L. H., 1998; Longino, H. E., 1990; Longino, H., 1998, s. 86 – 96.

²² K rozličným filozofickým prístupom k problematike vedeckého poznania pozri tiež Szapuová, M. 2005, s. 61 – 73.

²³ Longino kritizuje Kuhново ponímanie vedeckých spoločenstiev v tom zmysle, že v rámci jeho koncepcie sa spoločenstvo vedcov redukuje na „solipsistickú monádu“ (pozri Longino, H. 1998, s. 86 – 96).

²⁴ Ku konceptu epistemickej kultúry pozri Knorr-Cetina, K., 1999.

Ak vychádzame z toho, že vedecké komunity sa formujú na základe spoločného zdieľania istého systému hodnôt (kognitívnych, sociálnych, morálnych), ako aj na pozadí interpersonálnych vzťahov, výskum situácie žien vo vede treba zamerať aj na ich uznávanosť, na akceptáciu ich odborných kvalít a publikačnej činnosti užšou či širšou komunitou. Dôležité je pritom poznamenať, že rovnosť intelektuálnej autority treba považovať, v súlade s načrtnutou koncepciou H. Longino, za dôležitú podmienku objektivity vedeckého skúmania. Samotná objektivita sa však primárne nevzťahuje na vedecké teórie, ale na vedecké komunity. Tie môžu byť objektívne, ak sú otvorené kritike, zdieľajú isté štandardy kritiky, pre ktoré sú vytvorené aj príslušné fóra, a uznávajú rovnosť intelektuálnej autority (pozri Longino, H., 1998, s. 86 – 96). Táto myšlienka okrem iného poukazuje na to, že vylúčenie žien z vedy či ich nízke zastúpenie v nej ohrozuje, redukuje možnosť kritického preverovania hypotéz či – niekedy zamlčaných – názorov, a tým ohrozuje, redukuje možnosť objektivity. Akcentovaním vedeckých komunit ako aktérov produkcie poznania (ale aj nositeľov racionality či objektivity) chce táto autorka poukázať na to, že ak rozšírime našu koncepciu výskumu a výskum budeme chápať ako sociálnu aktivitu, umožňuje nám to jednak uvedomiť si úlohu sociálnych a kultúrnych hodnôt, záujmov, ale aj rôznych predpojatostí a predsudkov, a jednak uvidieť, že veda predsa „nie je beznádejne subjektívna“ (Longino, H., 1990, s. 37). Napr. sociálna organizácia výskumu, v rámci ktorej výskumníci a výskumníčky si medzi sebou vzájomne „skladajú účty“ zo svojich predpojatostí, môže byť vhodným prostredím pre elimináciu najrozličnejších predsudkov a môže prispieť k zvyšovaniu objektivity výsledkov. Treba pritom poznamenať, že aj individuálne kognitívne schopnosti sú vždy sociálne, kultúrne a historicky podmienené, a teda sú podmienené aj interpersonálnymi vzťahmi.

Práve vo svetle idey o komunálnom charaktere vedeckého poznania vstupuje do popredia otázka dôvery ako epistemického faktora.²⁵ Inými slovami, práve tematizácia vedy ako sociálneho a „komunálneho“ podujatia otvára priestor pre tematizáciu dôvery, ktorá sa týka vzájomnej kognitívnej a intelektuálnej závislosti subjektov poznania alebo kognitívnych aktérov. Otvára tým aj priestor pre tematizáciu interpersonálnej kooperácie, do ktorej je dôvera zasadená, ako dôležitého aspektu vedeckej práce. Pod kognitívnu závislosťou pritom chápeme vzťah, v ktorom obsah a rozsah toho, čo vie,

resp. môže vedieť individuálny aktér či aktérka poznania, závisí do značnej miery od toho, čo vedia a môžu vedieť ostatní poznávajúci aktéri a aktérky; jednoducho povedané: to, čo vieme, do veľkej miery závisí od toho, čo sme sa naučili od iných, čo sme počuli, prečítali, teda od svedectva iných. K tomu, aby svedectvo epistemicky fungovalo, aby fungovalo ako zdroj poznania, musí fungovať dôvera. Táto jednoduchá (v odbornej literatúre však dodnes málo reflektovaná) myšlienka je platná aj pri uvažovaní o vedeckom poznaní. Stačí si uvedomiť, že veda sa v súčasnosti buduje na základe kooperácie, že vedecká práca má charakter „spolu-práce“, a táto kooperatívnosť sa stáva stále dôležitejšou črtou vedeckého výskumu. Ukazuje sa, že vedci a vedkyne nie sú vo svojej práci „autonómni“ v klasickom zmysle, nie sú od seba nezávislí ani sebestační, naopak, sú navzájom previazaní aj vzťahmi epistemickej závislosti.²⁶

Na tomto mieste treba podotknúť, že nielen filozofické, ale aj viaceré empirické, najmä sociologické výskumy čoraz dôraznejšie upozorňujú na skutočnosť, že kooperatívny charakter vedeckej práce sa stáva stále dôležitejšou charakteristikou výskumu. Vedci a vedkyne nie sú ani nezávislí, ani sebestační vo svojej poznávacej činnosti a ideál kognitívnej autonómie a nezávislosti jednoducho nezodpovedá praxi súčasnej vedy. Moderná veda sa buduje na základe spolupráce nielen v tom zmysle, že vedci a vedkyne sa vo svojich výskumoch opierajú o výsledky svojich predchodcov a súčasníkov, ale aj v tom zmysle, že subjektmi výskumu sú (stále sa rozrastajúce) vedecké tímy. Súvisí to s tým, že zber experimentálnych a empirických dát sa stáva čoraz náročnejším procesom, ktorý nemôže stihnúť vykonať jedna osoba minimálne z časových dôvodov, ako aj s tým, že akceleráciu medzinárodného vedeckého výskumu sprevádza silnejúci konkurenčný tlak, ktorý núti ukončiť výskum čo najskôr. Úlohu zohráva aj stále narastajúca a zároveň neustále sa zužujúca špecializácia v rámci vied, ktorá je sprevádzaná nárastom zložitosti vedeckých problémov a výskumných úloh v zmysle ich interdisciplinarít a multidisciplinarít – zjednodušene povedané, žiaden individuálny vedec či vedkyňa sám/sama nedisponuje vedomosťami, dokonca ani v jednej špecializácii, potrebnými k riešeniu istého vedeckého problému. V takejto situácii sa spolupráca medzi vedcami a vedkyňami stáva nevyhnut-

²⁵ K epistemickej funkcii dôvery pozri aj Szapuová, M., 2006, s. 433 – 440.

²⁶ Na tomto mieste je vhodné poznamenať, že termíny „epistemický“ a „kognitívny“ používame pre účely tohto textu viac-menej ako synonymá.

nosťou a tiež možno predpokladať, že v takejto situácii svedectvo a dôvera sa stávajú dôležitými epistemickými faktormi.

Vráťme sa však k téze, že subjektom vedeckej práce je vedecká komunita, ktorá sama nie je uzavretou „monádou“. A keďže uvažovaná kognitívna závislosť je spojená so svedectvom iných, spája sa aj s dôveryhodnosťou toho, kto svedectvo podáva. Inými slovami, bez dôvery svedectvo jednoducho nefunguje. Treba pritom akcentovať, že dôveryhodnosť je formovaná nielen epistemickými či kognitívnymi, ale aj morálnymi kvalitami. V súvislosti s kontextuálnym empirizmom, konkrétne s tézou o komunálnom charaktere vedeckej činnosti na jednej strane, a v súvislosti s tézou o vede ako sociálnej inštitúcii na strane druhej, chceme zdôrazniť myšlienku o sociálnej a morálnej dimenzii dôveryhodnosti. Chceme tým povedať, že dôvera a dôveryhodnosť sa netýkajú primárne inštitucionálnych mechanizmov kooperácie (ako sú napr. tzv. kolegiálne oponentúry, peer reviews, opakovateľnosť experimentov z mysle intersubjektívnej testovateľnosti), tie totiž môžu zlyhať a často i zlyhávajú. Preto treba dôveryhodnosť pochopiť aj v sociálnom a morálnom zmysle, čo znamená, že samotná dôvera je sociálny fenomén, je to relačná kategória. Dôveryhodnosť osoby súvisí s tým, ako je osoba uznaná inými – dôvera sa rodí z akceptácie a akceptácia je podmienená viacerými faktormi, pričom jedným z dôležitých faktorov je práve rod.²⁷ Uznatie rodu ako dôležitej dimenzie fenoménu dôvery a dôveryhodnosti znamená uvedomenie si toho, že to, či sa osoba považuje za epistemicky dôveryhodnú a kompetentnú, závisí aj od rodu. Tu často zohrávajú úlohu rodové stereotypy a predsudky voči ženám.

Nesmieme však zabudnúť ani na skutočnosť, že akceptácia inými súvisí aj so seba-akceptáciou, dôvera a dôveryhodnosť so sebadôverou, so spokojnosťou s výsledkami vlastnej práce, pričom sebadôvera a sebaúcta sú, ako na to poukazujú aj viaceré feministické teoretičky, rodovo podmienené fenomény. Na túto skutočnosť upozorňujú aj niektoré feministické filozofky²⁸, ktoré argumentujú v prospech takeého chápania sebaúcty a sebadôvery, ktoré

²⁷ Problematiku vzťahu medzi rodom a dôverou tematizujú niektoré novšie feministické epistemologické reflexie, pozri napr. Rolin, K., 2002.

²⁸ Na problematiku rodovej podmienenosti fenoménu sebaúcty upozorňuje napr. R. Dillon (pozri Dillon, R., 1997, s. 44 – 50), ktorá sa stavia kriticky voči klasickému chápaniu sebaúcty, pretože sa v ňom podľa jej názoru uplatňuje pohľad na človeka ako autonómnou a od iných separovanú bytosť. Takáto koncepcia nezohľadňuje skúsenosť žien, ktoré sa vnímajú v relácii s inými, preto táto filozofka navrhuje vypracovať feministickú koncepciu sebaúcty.

je založené na interpersonalite, na uvedomení si našej ohraničenosti a fragmentárnosti, ale aj emocionálnej zaangażovanosti.²⁹

O hodnotách a záujmoch vo vede

Ako sme už uviedli, otázky, ktoré sa týkajú rodovej dimenzie vedy, sú neoddeliteľné od problematiky ukotvenia vedy v širšom spoločenskom a historickom kontexte. S touto otázkou sa spája aj problém hodnôt a záujmov vo vede. V rámci feministickej epistemológie sa tejto problematike už dlhobojšie venuje sústredená pozornosť. Viaceré feministické filozofky, ale aj výskumníčky zo špeciálnych vied identifikovali prítomnosť androcentrických hodnôt a záujmov nielen v konkrétnych výskumných programoch a vedeckých teóriách, ale aj v samotných ideáloch vedeckého poznania, akými sú ideály objektivity a racionality a tiež neutrality a autonómie vedy.³⁰ Feministická kritika vedy tiež poukázala na spôsoby, akými sociálne a kultúrne faktory (ku ktorým nepochybne patrí i rod), ale i tzv. každodenné vedomie, bežné presvedčenia a stereotypy vstupujú do procesov vedeckého bádania a neraz ovplyvňujú ich výsledky. V kultúrou sformovaných predpokladoch a presvedčeniach, napr. o usporiadaní, o „poriadku“ prírodného alebo sociálneho sveta, sú obsiahnuté mnohé rodovo špecifické záujmy a predpoklady (napr. o „prirodzenosti“, nevyhnutnosti a nezmeniteľnosti existujúcich rodových vzťahov alebo o „prirodzenosti“ prevládajúcej rodovej deľby práce), ktoré potom intervenujú v celom procese vedeckého poznania a nechávajú svoje stopy na jeho výsledkoch.³¹

Problém záujmov a hodnôt vo vede implikuje dôležitú epistemologickú

²⁹ Táto perspektíva môže byť plodná a užitočná napr. pri interpretácii výsledkov dotazníkového výskumu, zisťujúceho napr. mieru spokojnosti žien vedkýň nielen s výsledkami, ale aj s akceptovaním ich práce.

³⁰ O feministickej kritike ideálu racionality a objektivity pozri bližšie napr. Farkašová, E., 2002.

³¹ V tejto súvislosti možno spomenúť zaujímavú štúdiu bioložičky Ruth Bleier o výskumoch pohlavných odlišností, v ktorej ukazuje, že vo viacerých disciplínach, od endokrinológie cez neurológiu a psychológiu až po primatológiu, výskumníci často vyvinuli enormné úsilie na to, aby dokázali existenciu biologicky determinovaných rozdielov medzi pohlaviami, napr. v oblasti kognitívnych schopností či behaviorálnych charakteristík, ktoré by vysvetľovali, zdôvodnili a legitimizovali v spoločnosti existujúce formy rodovej hierarchie a asymetrie. Pozri Bleier, R., 1991, s. 147 – 163.

otázku, ktorá sa týka spôsobu a mechanizmov ich prenikania do vedy, ako aj mechanizmov ich produkcie a reprodukcie v samotnej oblasti vedy. Viaceré autorky upozornili na dôsledky vylúčenia psychologických, ale hlavne sociálnych a kultúrnych faktorov – ku ktorým nepochybne patrí i rod – z filozofickej reflexie vedeckého poznania, na to, že uplatnenie princípu rozlíšenia kontextu objavu a kontextu zdôvodnenia zastiera a zneviditeľňuje vplyv rodových vzťahov v oblasti vedy. Okrem toho argumentovali, že dichotómia medzi kontextom objavu a kontextom zdôvodnenia nezodpovedá reálnej praxi vedeckého skúmania a je v istom zmysle falošná, pretože sociálne a kultúrne vplyvy, hodnoty, záujmy i politické presvedčenia vstupujú do procesov tvorby viacerými cestami a prenikajú aj do kontextu zdôvodnenia. Dôležité je podčiarknuť, že prejavy androcentrických hodnôt a záujmov vo vede, prípadne otvorené sexistické teórie³², nemožno považovať za zanedbateľné a neškodné, ľahko korigovateľné „chybičky krásy“, ale tieto majú závažné politické a praktické dôsledky. Často totiž slúžia ideologickým a politickým cieľom, hlavne na vysvetľovanie, obhajovanie a zdôvodnenie v súčasnosti prevládajúceho usporiadania vzťahov medzi rodmi, inými slovami, slúžia na legitimizáciu patriarchálneho spoločenského poriadku.

Zaujímavú odpoveď na vyššie načrtnuté otázky o vplyve záujmov a hodnôt vo vede ponúka už spomenutý kontextuálny empirizmus, ktorý umožňuje vysvetliť aj mechanizmus, akým sociálne a politické záujmy, hodnoty, ale aj predsudky a isté stereotypy prenikajú do vedy. Filozofickým východiskom reflektovania tejto problematiky môže byť Quinova téza o neúplnej determinovanosti vedeckých teórií evidenciou, ktorá hovorí, že žiadna vedecká hypotéza nie je a ani nemôže byť úplne určená empirickou evidenciou (pozri Quine, W. V. O., 1994, s. 111). Vo svetle tejto tézy možno tvrdiť, že pozorovanie poskytuje evidenciu pre nejakú hypotézu iba spolu s nejakými východiskovými, najčastejšie iba latentne prítomnými, explicitne neartikulovanými a skrytými predpokladmi, v ktorých sú obsiahnuté alebo vyjadrené nielen kognitívne hodnoty, ale aj psychologické, sociálne a kultúrne faktory. Quine hovorí o „medzere“ (gap) medzi teóriou a evidenciou a práve

³² Sexizmus v kontexte feministickej reflexie vedy sa chápe ako taký prvok vo vedeckých teóriách, ktorý predpokladá, tvrdí alebo implikuje menejcennosť a podriadenosť žien, legitimuje ich subordinované postavenie alebo legitimuje rodovo špecifické predpisy sociálnych rolí (pozri Nelson, L. H., 1990, s. 190).

existencia tejto medzery (ktorá nie je náhodná, nie je dôsledkom napr. nedostatočného zhromaždenia dát, ale je principiálnej povahy, takpovediac vyplýva z povahy vecí) vysvetľuje možnosť prenikania rozličných sociálnych faktorov do vedy. Feministický empirizmus v súlade s touto Quinovou tézou ukazuje, že každá veda, a to principiálne, pripúšťa prienik aj ideologických vplyvov, vrátane vplyvu patriarchálnej ideológie, rodových stereotypov a predsudkov. Vo svetle feministickej kritiky vedy sa ukazuje, že spôsoby, akými sociálne a kultúrne faktory, ale i tzv. každodenné vedomie, bežné presvedčenia a stereotypy vstupujú do procesov vedeckého bádania a nechávajú svoje stopy na ich výsledkoch, sú dostupné empirickému výskumu. Táto téza má istú metodologickú relevanciu aj v súvislosti so skúmaním rodových vzťahov vo sfére vedy. Ide o to, že ideológie, ktoré do vedy prenikajú zo širšieho spoločenského kontextu (no niektoré sa vo vede aj vytvárajú) môžu mať výrazný vplyv na situáciu žien vo sfére vedy a výskumu, na to, ako je ich pôsobenie vo vede vnímané užším alebo širším sociálnym prostredím, aké je ich seba-nímanie a seba-akceptácia.³³

Záverom chceme ešte raz zdôrazniť, že problematiku postavenia žien vo vede, ktorá je rámcovaná (aj) politickou požiadavkou uplatnenia princípu rovnosti príležitostí žien a mužov vo sfére vedy a výskumu, nemožno „riešiť“ a nemožno ani komplexne empiricky skúmať a uchopiť bez jej umiestnenia do širšieho teoretického kontextu problematiky rodovej dimenzie vedy. Význam takéhoto teoretického a filozofického kontextu sa stáva zjavným, akonáhle chceme prekročiť obmedzenosť čisto kvantitatívneho prístupu a snažíme sa o širší, komplexnejší pohľad, ktorý vytvára predpoklady aj pre otázky týkajúce sa príčin a následkov hierarchických rodových vzťahov v uvažovanej sfére vedy a výskumu. Takýto pohľad vytvára nový konceptuálny priestor, v rámci ktorého sa ukazuje, že práve rod je jedným z relevantných faktorov ovplyvňujúcich a formujúcich podobu a prax súčasnej vedy. Viaceré novšie feministické epistemologické koncepcie tiež akcentujú potrebu empirického skúmania rodovej dimenzie vedy a v jej rámci pôsobiacich rodových vzťahov. Tézu o androcentrickom charaktere vedy,

³³ Je napr. vhodné zamerať pozornosť aj na postoje, aké daná komunita zastáva v súvislosti s pôsobením žien v doméne, ktorá sa historicky formovala ako mužská, na otázku, aké je vnímanie žien a mužov v akademickom prostredí, ich „vhodnosti/nevhodnosti“ pre isté typy činností, spojené s prácou VŠ učiteľa/učiteľky, výskumníka/výskumníčky, na prítomnosť rôznych stereotypov v prostredí vedy a výskumu a pod.

akcentovanú v rámci feministických epistemologických koncepcií, by sme totiž nemali chápať ako abstraktnú, od reálnej podoby vedeckej praxe, od reálnej podoby fungovania vedy odtrhnutú tézu, ale ako tézu, ktorá sa premieta a ktorá sa manifestuje v bežnej vedeckej praxi, v každodennosti vedy. Preskúmať spôsoby, akými sa to deje, je jedným z hlavných cieľov aj výskumu realizovaného na vybraných slovenských vysokých školách.

Literatúra

- ANDERSON, E. 1995. Feminist Epistemology: An Interpretation and a Defense. In *Hypatia*, vol. 10, č. 3.
- BLAGOJEVIĆ, M. – HAVELKOVÁ, H. – SRETENOVA, N. – TRIPSA, M. F. – VELICHOVÁ, D. (ed.). 2003. *Waste of talents: turning private struggles into a public issue. Women and Science in the Enwise countries*. Luxembourg : Office for Official Publications of the European Communities.
- BLEIER, R. 1986. Sex Differences Research: Science or Belief? In BLEIER, R. (ed.). *Feminist Approaches to Science*. New York and Oxford : Pergamon Press, s. 147 – 163.
- BŮTOROVÁ, Z. – FILADELFOVÁ, J. – CVIKOVÁ, J. – GYÁRFÁŠOVÁ, O. – FARKAŠOVÁ, K. 2002. Ženy, muži a rovnosť príležitostí. In KOLLÁR, M. – MESEŽNIKOV, G. (ed.). *Slovenko 2002. Súhrnná správa o stave spoločnosti*. Bratislava : Inštitút pre verejné otázky.
- DILLON, R. 1997. K feministickému konceptu sebaúcty. In *ASPEKT*, č. 1, s. 44 – 50. Bratislava : Aspekt.
- FARKAŠOVÁ, E. 1998. Poznávajú ženy inak? O genéze, povahe a cieľoch feministických epistemológií. In *ASPEKT*, č.1. Bratislava : Aspekt.
- FARKAŠOVÁ, E. – SZAPUOVÁ, M. 2003-2004. Feminizmus a veda – otázky, problémy a perspektívy. In *Aspekt*, č.1, s. 178 – 189. Bratislava : Aspekt.
- FARKAŠOVÁ, E. 2002. Situovanosť vedeckého poznania verzus jeho objektivita. In *Filozofia*, ročník 57, č. 6.
- FEE, E. 1986. Critiques of Modern Science. The Relationship of Feminism to Other Radical Epistemologies. In BLEIER, R. (ed.). *Feminist Approaches to Science*. New York and Oxford : Pergamon Press, s. 42 – 56.
- FLAX, J. 1990. Postmodernism and Gender Relations in Feminist Theory.

- In NICHOLSON, L. J. (ed). *Feminism/Postmodernism*. New York : Routledge.
- HARDING, S. 1986. *The Science Question in Feminism*. Ithaca and London : Cornell University Press.
- HAVELKOVÁ, H. 1999. Feminismus a moderní společnost. In *ASPEKT*, č. 1, s. 166 – 172.
- KELLEROVÁ, E. F. 1998. Feminismus a přírodní vědy. In Oates-Indruchová, L. (ed.). *Dívčí válka s ideologií*. Praha : Sociologické nakladatelství.
- KICZKOVÁ, Z. 1998. *Príroda – vzor žena? Hľadanie alternatív v ekofeminizme*. Bratislava : Aspekt.
- KICZKOVÁ, Z. 1997. Vzájomný vzťah medzi verejnou a súkromnou sférou z pohľadu žien. In *ASPEKT*, č. 1, s. 189 – 196.
- KNORR-CETINA, K. 1999. *Epistemic Cultures. How The Sciences Make Knowledge*. Cambridge : Harvard University Press.
- LLOYD, G. 1984. *The Man of Reason. „Male“ and „Female“ in Western Philosophy*. London : Methuen & Co. Ltd.
- LONGINO, H. E. 1990. *Science as Social Knowledge. Values and Objectivity in Scientific Inquiry*. Princeton : Princeton University Press.
- LONGINO, H. E. 1998. Hodnoty a objektivita. In *ASPEKT*, č.1.
- LONGINO, H. E. 2002. *The Fate of Knowledge*. Princeton and Oxford : Princeton University Press.
- NAGL-DOCEKAL, H. 2007. *Feministická filozofie. Výsledky, problémy, perspektívy*. Praha : Sociologické nakladatelství.
- NELSON, L. H. 1998. Epistemologické komunity. In *ASPEKT*, č.1.
- NELSON, L. H. 1990. *Who Knows. From Quine to a Feminist Empiricism*. Philadelphia : Temple University Press.
- QUINE, W. V. O. 1994. *Hľadání pravdy*. Praha : Herrmann a synové, s. 111.
- ROLIN, K. 2002. Gender and Trust in Science. In *Hypatia*, vol. 17, no. 4, Fall.
- SCHIEBINGER, L. 1999. *Has Feminism Chnged Science?* Cambridge : Harvard University Press, s. 21 – 33.
- SILVERMAN, D. 2005. *Ako robíť kvalitatívny výskum*. Bratislava : Ikar
- SZAPUOVÁ, M. 2006. Dôvera a jej epistemická funkcia vo vede. In ANDREANSKÝ, E. (ed.). *Filozofia v kontexte globalizujúceho sa sveta*. Bratislava : Iris, s. 433 – 440.

- SZAPUOVÁ, M. 2005. Ženy, veda a feminizmus: k niektorým problémom vedeckého poznania z pohľadu feministickej epistemológie. In LÍNKOVÁ, M. – ČERVINKOVÁ, A. (ed.). *Myšlení hranic. Genderové pohledy na racionalitu, objektivitu a vědoucí subjekt*. Praha : Sociologický ústav AV ČR, s. 39 – 57.
- SZAPUOVÁ, M. 2004. Does Gender Matter? Some Reflections on the Role of Gender in Science. In ŠTRNÁŇOVÁ, S. – STAMHUIS, I. H. – MOJSEJOVÁ, K. (ed.). *Woman Scholars and Institutions. Proceedings of the International Conference (Prague, June 8 – 11, 2003)*. *Práce z dějin vědy. Studies in the history of sciences and humanities*. Volume 13B. Praha : Výzkumné centrum pro dějiny vědy, s. 749 – 765.
- SZAPUOVÁ, M. 2005. Veda v sociokultúrnom kontexte – o možnostiach tematizácie sociokultúrnej dimenzie vedeckého poznania. In PLAŠIENKOVÁ, Z. – LALÍKOVÁ, E. (ed.). *Pohľady do slovenskej filozofie 20. storočia. Zborník z konferencie s medzinárodnou účasťou konanej dňa 2. 2. 2005 (pri príležitosti životného jubilea Milana Zigu)*. Bratislava : All Acta s.r.o., s. 61 – 73.
- QUINE, W. V. O. 1994. *Hledání pravdy*. Praha : Herrmann a synové.

3. kapitola

Ženy vo vede: od rodovej diferencie smerom k rodovej subverzii

Jana Zezulová

Vo svojej štúdií predstavujem základné piliere teoretickej koncepcie francúzskej sociologičky Nicky Le Feuvre, ktorej myšlienky inšpirovali náš výskum vo fáze tvorby scenára rozhovorov s predstaviteľkami a predstaviteľmi slovenskej academickej obce. Výsledky jej práce môžu slúžiť ako východisko pre ďalšiu teoretickú reflexiu rodu vo vede, pričom pozitívom je aj ich aplikovateľnosť v oblasti politickej praxe.

Pri štúdiu literatúry zameranej na feministickú a rodovú problematiku sme zistili, že výsledky výskumov o potenciálnych efektoch „gender mainstreamingovej“ politiky vo vede na rodové vzťahy sú pomerne protirečivé. Le Feuvre sa domnieva, že táto nejednoznačnosť, ambiguita, sčasti pramení v rôznych (konkurenčných) definíciách „rodu“, ktoré nájdeme zastúpené v bohatej feministickej literatúre. „Komplexnosť tohto konceptu (obrovská diverzita v chápaní kategórie rodu) sa stáva hendikepom presne v tom momente, keď treba pristúpiť k rozvíjaniu koherentnej výskumnej agendy o ‚rode a vede‘.“ (Le Feuvre, 2002, s. 290.) V podmienkach zastupiteľskej demokracie sa vyžaduje vystupovať v pozícii jednoznačne zadaného politického subjektu a tvorcovia politik žiadajú a preferujú ľahko stráviteľné a jednoznačne zadané „zvyšky“ feministickej teórie, ktoré sú očistené od ťažkého a zložitého teoretického pozadia a teoretických konštruktov.

Prínos Le Feuvre spočíva práve aj v utriedení jednotlivých teoretických perspektív, produkujúcich odlišné koncepcie rodu, ktorým zodpovedajú rôzne stratégie konania v každodennej praxi jednotlivcov a jednotlivkýň. Autorka skúma výhody a nevýhody jednotlivých teoretických perspektív a im priradených stratégií konania a snaží sa diferencovať tieto perspektívy s cieľom ďalšej teoretickej a politickej využiteľnosti; hodnotí tieto perspektívy z pozície logiky konania, ich efektivity a produktivity, z hľadiska transformácie rodových vzťahov, a naznačuje víziu koncepcie, ktorá by prekonávala tradičný asymetrický (materiálny aj symbolický) rodový poriadok,